Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Teori Üzerine

Uğur Koksal ODABAŞ1

Makale Geliş / Recieved: 15.10.2018
Makale Kabul / Accepted: 15.11.2018

Öz

1923 te Frankfurt'da Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü bünyesinde bir araya gelen bir grup entelektüel, daha sonra Frankfurt Okulu olarak adlandırılacak bir kurumun temellerini atar. Okul, Aydınlanma düşüncesinin ve modernlik eksenli yapıların eleştirel çözümlemesini yapan bir felsefe geleneği oluşturur. Aydınlanma eleştirisini 'akıl' temelli olarak ele alan okul düşünürleri, Horkheimer ve Adorno, Aydınlanmanın Diyalektiğinde "Çalışmalarımızda karşılaştığımız çıkmaz böylece araştırmaya kalktığımız ilk konu olarak beliriyordu: Aydınlanmanın kendi kendini tahrip edişi" diyerek Aydınlanmanın ciddi bir eleştirisini yapmaya yönelmişlerdir.

Eleştirel Teori mensuplarının sorguladığı konular arasında Pozitivizm önemli bir yer tutar. Onlar, pozitivistlerin aksine bilgiyi özne-nesne ayrımına göre tanımlamayı reddetmişlerdir. Olgu ve değer arasında mutlak bir ayrım koyarak bilgiyi insan istemlerinden ayırmalarını da eleştirmişlerdir.

Eleştirel Kuramcılar, temelinde rasyonelleşmenin yattığı kabul edilen Modernite ile hesaplaşmalarını bu rasyonelleşme üzerinden yürütürler. Weber'in rasyonelleşme kategorisinden yola çıkarak gerçekleştirdiği modernlik çözümlemesinden beri, bu rasyonelleşmenin irrasyonelliğini teşhis etmek eleştirel kuramın merkezî ilgi alanı olmuştur.

Eleştirel Kuramcıların Marksizme yönelik eleştirileri 'Ortodoks Marksizm'e yöneliktir. Bu eleştiriler, sonunda bir Batı Marksizminin doğuşuna yol açmıştır.

---

1 Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, uodabas@atauni.edu.tr. **Künye:** ODABAŞ, Uğur Köksal. (2018). Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Teori Üzerine. *Dört Öge,* 14, 211-233. http://dergipark.gov.tr/dortoge

'Frankfurt (Okulu' adlandırması okulun üyeleri tarafından belirlenmemiş, onlara başkaları tarafından rfeFilmiştir. Grubun (yeleri çalışmalarım kendi kurumsal programları olarak gördükleri 'Eleştirel Teori' olarak anıtmtsını tercih ederler.

Son tahlilde Frankfurt Okuluya da E2eşlirel Teori, hemen her alanın eleştirisini yapan brr eleştiri delenegidir diyebiliriz. Bu çalışmada Frrnkfurl Okulu'nun tarihsel ve düşünsel serüveninden bahsedilerek, eleştiri alanlarının bazıları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Frankfurt Okulu, Eleştirel Teori, .Aydınlanma Eleştirisi, Pozitivizm Eleştirisi:

On Frankfurt School or CriticalTheory

Abstract

A group of intellectuals gathered together in İnstitute for Social Research in Frankfurt in 1923 and founded a school which will be called Frankfurt School later. The school'gormed a philosophical tradition that made a critica[t] analysio of Enlightenment thoFght and structures of modernity. Making a reason-based critique ıf lhe Enlightenmenlt the thinkert of the schoolseriously criticized the Enlightenment statinF in The Dialertics of Enlightenment that "The cuf-dr-sac we encountered in our studies was to remain as the first issue that we would study: self-destruction of the Enlightenment".

Positivism has aprimaryplace among the issues they questioned. The members of the school rejected a definition of knowledge based on subject-object distinction unlike thepositivists. They also criticised positivist separation between knowledge and [s]uman wUl by distinguishing betıceen faci and. value.

Critica[s] theorists iarry out their critique of modernity with the very ratidnaliıarion that ct believed to lıı tn the base of modernity. Since Weber's analysis of modernitythrough the cadegory ogralionalisation, defining tise irrationa(2ty af 2his rationalisation has become the main point of interest of critical theory.

The crirlrue of Marxism by the members of the school is directed against Orthodox Marxism. These critiques have eventually resulted in the birth of Western Marxism.

The name Frankfurt School was not given by the members of the mentioned school; it was named Uke that by laaer critics. The m *embers of the school.preferred their attempr to bs called "Crilccal Thoory".*

İt can be argue[c] thatFrrnkfurt School or Critical. Thetry is a critical tradition that critşcized almost allfields. Thig sgr2" is intended to give information about the history and thought of Frankfurt School and some of its fields of criticism.

Keywo rds: Frankfurt School, Critical Theory, Critique of Enlightenment, Critique of Positivism.

Giriş

"Frankfurt Okulu" terimi özgün bir toplum teorisini belirtmek üzere kullanımının yanı sıra bir grup entelektüeli de ifade etmek üzere kullanıldı. 1923'te Frankfurt'da Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü bünyesinde toplanan söz konusu entelektüeller daha sonra Frankfurt Okulu olarak adlandırılacak bir kurumun temelini attılar. Okul, Aydınlanma düşüncesinin ve modernlik eksenli yapıların eleştirel çözümlenmesini yapan bir felsefe geleneği oluşturdu. Bu gelenek, içerisinde sosyal ve entelektüel yaşamın çeşitli yönlerini eleştiren, toplumun ekonomik temeli ile düşünsel yapısı arasındaki etkileşime önem veren, ortodoks olmayan Marksist yönelimli felsefe geleneğini ifade etmektedir (Cevizci, 2013: 682).

Frankfurt Okulu olarak anılan kurumun esas olarak temellerinin Horkheimer'in 1930'da Enstitü'nün başına getirilmesi ile atıldığını söyleyebiliriz. Yeni bir yapılanmaya giden Horkheimer (1895-1973), köktenci filozof ve sonradan öğrenci hareketlerinin destekçisi olan Herbert Marcuse (doğ. 1898); filozof, sosyolog ve estetik teorisyeni Thedor W. Adorno (1903-1969); uluslararası ölçüde tanınmış psikolog Erich Fromm (1900-1980) gibi kişilerin içinde yer aldığı bir ekip oluşturur (Slater, 1998: 9).

Okulun ortaya çıkışında Birinci Dünya Savaşı sonrasında sol işçi sınıfı hareketlerinin ağır yenilgisi, Avrupa'daki sol hareketlerin SSCB'nin denetimi altına girmesi, Stalinizme dönüşen Rus Devrimi ve Faşizm ve Nazizmin yükselişe geçmesi, oldukça etkili olmuştur. Frankfurt Okulu'nun bu üst düzey temsilcileri otuzlu yılların olağanüstü zorlu tarihsel koşullarında, radikal sosyal gerçeklikle, rekabetçi kapitalizmden tekelci kapitalizme geçişin belirlendiği yeni tarihsel dönemde yeni Marksist teoriye yepyeni boyutlar kazandırma yolunda büyük çaba sarf etmişlerdir. Frankfurt Okulu'na mensup olan düşünürler, her şeyden önce klasik Marksizmde- ki ekonomik determinizmi, ekonomizm ve kaba materyalizmi şiddetle eleştirirler. Marx'ın ekonomi politiğe yaptığı katkıyı reddetmezler, ancak bu katkının günümüz toplumunu anlamakta yetersiz kaldığını belirtirler (Cevizci, 2013: 682).

Frankfurt Okulu ikinci Dünya Savaşı yıllarında ikiye bölünür. Leo Lo- wenthal, Marcuse, Neumann gibi bir grup düşünür faşizme karşı verilen savaşta Amerika'nın yanında yer alır. Adorno ve Horkheimer ise *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eseri kaleme alarak farklı bir tutum sergilediler. Bunların yazdıkları senaryoya göre, bilim ve teknoloji dehşetengiz yıkım ve ölüm araçları yaratmış, kültür endüstrisinin kitlesel olarak üretilmiş ürünleri şeklinde metalaştırılmış ve demokrasi, kitlelerin demagojiden başka şey bilmeyen zorba yöneticileri seçtikleri despotizmle sonuçlanmıştı (Cevizci, 2013: 683).

"Frankfurt Okulu" adlandırması okulun üyeleri tarafından belirlenmemiş, başkaları tarafından onlara atfedilmiştir. Grubun üyeleri çalışmalarının kendi kurumsal programları olarak gördükleri Eleştirel Teori ile anılmasını tercih ederler (Therborn, 2015: 19). Özellikle Horkheimer'in Eleştirel Teori üzerine yazdıkları,

okulun genel düşüncelerini aksettirir niteliktedir. Böylece 1950 ve 60'larda Fran- furt Okulu kavramı, Adorno veHorkheimer'in çalışmaları için kullanılır olmuştur.

Eleştirel Teori'nin temel sorunu yeni bir epistemoloji geleneği yaratarak bu gelenek aracılığıyla toplumsal sorunları politik, so syoloşik, tarihsel, felsefi ve kültürel düzlemlerde tartışmaktı!. Bu tartışma kültürünün amccı ise toplum içindeki herhangi bir bireyin kendisiyle, diğer bireylerle, nesnelerle ve doğayla kurduğu baskı ve otorite çerçevksinde örgütlenen güÇş sömürü ve tahakküm ilişkilerini ieorik bir önderlikle yöpısal açıdan dönüşüme uğratarak özgür bir toplum istemini açığa çıkarmaktır (Gülenç, 2015: 83).

Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Teorisi, Marx'ın teorisini yeniden canlandırma amacıyla ortaya çıkmıştır denilebilir. Bu çerçevede Marx'ın kuramının temelini oluşturan ekonomik altyapıdan ziyade daha çok kültürel üstyapıya yönelmiş ve onu esas almıştır. Eleştirel Teıri'nin önde gelen isimlerinde n Horkheimer ve Marcuse, kapitalist toplumlarda ekonominin neden olduğu çelişkileri sadece ekonomi açısından (çözümlememişler, kültür alanları arasındaki ilişkilere ve kültür boyutuna vurgu yapmışlar, özellikle de kültürel ve psikolojik ilişkileri, ekonominin yarattığı Scrizler altında bireylerin yaşadığı alanlar olarak: ön plana çıkarmışlardır. (Krzılçelik, 2015: 60). Bu düşünrelerle Frankfurt Okulu'na göre 'eleştirel teori'nin bazı ayırıcı özellikl erinden bahsetmeli mümkündür. Şöyle ki:

"Frankfurt Okulu'na göre 'eleştirel teori'nin ana ayırıcı özellikleri üç tezden oluşur:

1. Aşağıdaki anlamlarda eleştirel teorilerin insan eylemi için rehber olarak özel bir konumları vardır:
   a. Bu tekrilere inanan faillerin aedınlanmalarını, yanionların gerçek çı- karlarının nerede olduğunu saptamalarını sağlama amacındadırlar;
   b. içkin bir anlamda özgürleştiricidirler, yani failleri, en azından kısmen kendi kendilerine dayatmış oldukları bir zorlamadan (...), bilinçli insan eyleminin kendi kendini früstre etmesinden kurtarırlar.
2. Eleştirel teorinin bilgi içeriği vardır, yani bilgi biçimleridirler.
3. Eleştirel teoriler epistemolojik olaral temel bakımlardan doğa bilimle- rindan farklıdırlar. Doğa bilimlerinde troriler 'nesneleştiricidir;'eleştirel teoailer 'dönüşlü'dür (reflective)" (Geuss, 2002:10-11).

Gelişim sürecini beki dönemlere ayırabile ceğimiu Eleştirel Teori, moder- ertenin eleştirisinden, aydınlanmanın akla verdiği kuruiyetiö eleştirisine; pozitivizmin eleştirisinden bilimselliğin eleştirisine; Marksist felsefesinin belli konularda eleştirisine kadar bir dizi eleştiriyi içerir. Son dönemde J. Habermas'ın okulun varlığını, eleştirel teori, toplum bilimleri felsefesi ve ideoloji eleştirisiyle devam ettirdiğini görmekteyiz. Habermas döneminde Frankfurt Okulu kuruluşundaki Marksist bağlamdan uzaklaşır ve yeni eleştirel alanlarla okula katkı sağlanır.

Frankfurt Okulu'nun Tarihsel Serüveni

Sonradan 'Frankfurt Okulu' olarak tanınan ve anılan Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü 1923'te kuruldu ve 1924 Haziran'ında resmen çalışmalarına başladı. O günlerde kendi türünde benzersiz olan kurumun başlıca mimarları, Felix Weil (doğ. 1898), Friedrich Pollock (1894-1970) ve sonradan Enstitü'nün Yöneticisi olan Max Horkheimer'di" (Slater, 1998: 15). Enstitü'nün kuruluşu Bol- şeviklerin Rusya'da kazandıkları zaferin ve Orta Avrupa devrimlerinin, özellikle Almanya'da uğradığı yenilginin oluşturduğu özel koşullarda gerçekleşti. Bu nedenle Enstitü sol kanat entelektüellerin yeni koşullarda özellikle teori ile pratik arasındaki ilişki bağlamında hissettikleri Marksçı kuramı yeniden değerlendirme ihtiyacına bir yanıt olarak görülebilir. Bu anlamda Enstitü, "Batı Marksçılığı" diye bilinir hale gelmiştir. Bununla birlikte Enstitü'nün ilk evrelerinde özgün bir okul oluşturmadığını, hatta okul teriminin 1950 yılına dek kullanılmadığını görmekteyiz (Bottomore, 2013: 11-12).

Enstitünün kuruluşu sırasında kurucu mimarlardan hiçbiri profesör unvanına sahip olmadığı için (kurullar ve kurallar Enstitü Yöneticisinin Frankfurt Üniversitesi'nden bir profesör olmasını gerektirdiğinden), ilk yönetici Avusturyalı Marksist tarihçi Carl Grünberg olur (1861-1940).

Grünberg Dönemi

Enstitü müdürlüğüne atanan Grünberg, açılış konuşmasında marksizme bağlılığını açıkça ilan ediyor ve bunun kişisel olmaktan ziyade kurumsal politikayı da bağlayan bir durum olduğunu belirtiyordu. Ekibi içinde Marksist yöntemin dışında yöntemsel ve ideolojik temel farklılıklarla hoşgörü gösterilmeyeceğini, bunların ya yavan uzlaşmalara ya da şiddetli bölünmelere yol açabileceğini belirten Grünberg, bu hususu "Yöneticinin diktatörlüğü" ifadesiyle belirtmekteydi (Slater, 1998:17). Ancak bu despotik çizginin çok da dikkate alınmaması gerekir. Özellikle kurumun maddi temellerini de sağlayan Weil'in yer yer müdahaleleri bu baskıcı tutumu yumuşatmıştır. Çünkü gerek Grünberg, gerekse Weil maksizme ilişkin tüm göndermelerin bilimsel bir anlamda yapıldığını, bir parti politikası anlamında de- ğerlendirilmemesini vurgulamaktaydı. Bu dönemde ideoloji eleştirisinin Grünberg için bir önem taşımadığını söylemek mümkündür. Bu eleştiri özellikle Horkheimer döneminde kendini gösterecektir. "Grünberg, tarihsel materyalizmin felsefe ya da metafizik olduğunu haklı olarak reddetmesine karşın, felsefeyle bilimsel sosyalizm arasındaki diyalektik ilişkiyi belirlemekte başarısız kalmaktadır" (Slater, 1998: 19).

"Frankfurt'a gelmeden önce, Grünberg, Sosyalizm ve işçi Hareketleri Tarihi Arşivi, ya da yaygın adıyla Grünberg Arşivi'nin editörü olarak isim yapmış durumdaydı. Bu büyük derginin Enstitü'nün çalışmalarında... önemli bir rol oynaması kaçınılmazdı (Slater, 1998:25-26). Partilerden gelebilecek her türlü etkiyi engelleyen Grünberg, bir editör olarak her türden ideolojik denetim hakkını

dahi kullanmamıştır. Ancak kendi çalışmalarıideolojinin dışına taşmamıştır. Fakat 1927'den itibaren Grünberg'in, Arşiv'e katkıda bulunmadığını, Enstitü'de de etkisiz kaldığını germekteyiz. Bundahastalığının etkisi büyüktür. Artık Enstitü'nün yönetiminin el değiştirme zamanı gelmiştir.

Horkheimer Dönemi

Grünberg'in sağlık sorunları dolayısıyla Enstitüdeki görevrnden ayrılması sonrası, yöneticiliğe kimin getirileceği bir sorun oluşturur. "Bir yanda Kültür bakanı, Fakülte ve Üniversiae Senatosu, öte yanda Felix Weil olmak üzere, hararetli ve oldukça tatsız tartışmalardan sonra, Weil'ların, 'hakları' (yani Felix'in) tanınmadığı takdirde Enstitü'ye yaptıkları yardımı kesebileceklerini ima etmeleri üzerine, Felix'in eski çalışma arkadaşı ve dostu Max Horkheimer üzerinde uzlaşma sağladı" (Slater, 1998: 31). Hotkheimer ilk Fels efe ve Toplum Felsefesi profesörü olarak göreve getirildi. "Toplum Felsefesinin Bugünkü Durumu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitü'nün Amaçları" başlıklı bildiri ile açılış konuşmasınıyapan Horkheâmer "... insanların kaderinin yalnızca onların bireyler olarak değil, bir topluluğun üyesi olmaları sıfatıyla da yorumlanışı..." (Slater, 1998: 32) gerçeğine dikkat çeker. Ona göre toplum felsşfesi, toplum sal gerçekliği analiz e deceğini İnelirtirken bütün 'gerçekliği' kendi felsefi bileşeni olarak ele almaktadır. insanın varsayılan 'tözü' (yani 'özgürlük') ile onun toplumsal gerçekliği (yabancılaşma, işsizlik, zorunlu askerlik) arasındaki göze batan çelişkiler bağlamında, toplumsal varlığın felsefi transfigüras- yonu sınıf" egemenliğiyk suç ortaklığına girmektir (Slater, 1998: 32). Bu dönemde "Enstitü'nün çalışmalarında öncelikli yeri tarih ya da iktisattan ziyade felsefe işgal etmeye başladı ve Marcuse 1932 yılında ve Adorno.1938 yılında Enstitü'ye üye olduklarında bu eğilim güçlendi. Bu sırada Enstitü psikanalize güçlü bir ilgi duymaya başladı ve bu ilgi Enstitü'nün daha sonraki çalışmalarında önemli öğe olarak kaldı" (Bottomore, 2013: 14). Frankfurt Okulu nitelemesinin sonradan kullanıldığı düşünülürse, Horkheimer döneminin 'eleştirel toplum teorisi' nitelemesini geliştirdiğini görürüz. "Bu teorinin içrriği en açık biçimde Horkh(imer'in 1937'de 'Geleneksel ve Eleştirel Teori' başlığıyla kaleme aldığı makalede ortaya konulmuştur. Aynı yıl, Marcuae ve Horkheimer tarafından birlikte yazılan 'Felsefe ve Eleştirel Teorf adlı makale ile bazı eklemeler yapılmıştır" (Slater, 1998: *6*1). Horkheimer çalışmalarının yeniden yayınlandığı 1960 yılında yazılarının Eleştirel Teori ortak başlığı altında toplanmasına izin vermiş ve bir önsöz yazmayı da ihmal etmemiştir. Bu yazıda Horkheimer'in 'eleştirirel' sªzcüğünü saf aklın idealist eleştirisi anlamında değil, ekonomi politiğin diyalektik eleştirisindeki anlamıyla kullandığını görmekteyiz. Ona göre, "'Eleştirel toplum teorisi', insanları, kendi kültürel bütün- lüklerinin ve böylece kendi düşünsel yaratılarının üreticileri olarak ele almaktadır" (Slater 1998: 62).

Almanya'da 30 Ocak 1933'te iktidara gelen Hitler, "devlete karşı eğilimler taşıdığı" gerekçesiyle Enstitü'yü kapattı. Esasen bu kapatmanın arka planında

okul mensuplarının hemen hepsinin Yahudi olması yatmaktaydı. Kapatılan okulla birlikte Horkheimer, Hitler'in üniversiteden attığı ilk profesör oldu. Okulun üyelerinin bu tarihten itibaren ABD'ye yerleşme planları yaptığını görürüz. 1935 yılında, Columbia Üniversitesi'nden davet aldılar ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü, New York'ta yeniden kuruldu. 1950 yılına kadar ABD'de faaliyet gösteren okul, 1950'de Batı Alman hükümetinin daveti üzerine Almanya'ya dönen Adorno ve Horkheimer tarafından Frankfurt'ta yeniden kuruldu. Bu aşamada Marcuse ve Löwenthal'ın ABD'de kaldıklarını ve bir daha Almanya'ya dönmediklerini görüyoruz (Dellaloğlu, 2003: 16).

> "...1950'li yıllar aynı zamanda okulun üyeleri arasında önemli bir bölünmenin yaşandığı yıllardır. Bir başka deyişle, bu yıllarda Marcuse, Fromm, Löwenthal ve Amerika'da kalmış olan diğer teorisyenlerle, Adorno ve Horkheimer gibi Almanya'ya dönerek Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nü yeniden kurmuş olan düşünürler arasında önemli fikir ayrılıkları ve kopuşlar yaşanır. Bundan dolayı savaş sonrası dönemde, Frankfurt Okulunun üyelerinin ortak bir bakışı ifade eden belli ölçüler içinde standart görüş ve çalışmalarından söz etmek imkansızlaşır. Başka bir deyişle, 1930'lu yıllardan 40'lı yılların başlarına kadar, Frankfurt Okulunun bütün üyeleri tarafından paylaşılan bir amaç duygusundan ve disiplinler arası bir eleştirel teoriye katkıdan söz etmek mümkün ve doğru olmakla birlikte, 1950 ve 60'larda Frankfurt Okulu terimi ancak Almanya'ya dönerek enstitüyü yeniden kuran Andorno ve Horkheimer'in görüşleri ve çalışmaları için kullanılabilir" (Cevizci, 2013:683).

Frankfurt Okulu'nun son dönemi olarak kabul edebileceğimiz 1970'li yılların başında Okul'un etkisinin gittikçe azaldığını görmekteyiz. Hatta Adorno'nun 1969 ve Horkheimer'in 1973 yılındaki ölümüyle birlikte okul olarak varlığına neredeyse son verdiğine şahit olmaktayız. Yine bu dönemde Okul başlangıçta kuruluşunda etkili olan Marksist anlayıştan hemen hemen bütünüyle uzaklaştı ve Mark- scılığın dalları arasında sayılma hakkını da yitirdi. "Yine de Frankfurt Okulu'nun (hem Marksçı hem de Marksçı olmayan) temel anlayışlarından bazıları birçok farklı alandaki toplum bilimcinin çalışmasında yer aldı ve ayrıca Jürgen Habermas bu anlayışları toplumsal bilgi olanağının koşullarının yenilenmiş bir eleştirisinde ve Marksçı tarih ve modern kapitalizm kuramının yeniden değerlendirilmelerinde özgün bir biçimde geliştirdi" (Bottomore, 2013: 15).

Frankfurt Okulu'nun Düşünce Serüveni

Okulun kuruluş ve gelişmesindeki tarihi dönemlere paralel olarak, mensuplarının düşünce dünyalarında da bazı değişimler söz konusudur. 1930'lu yıllardan 40'lı yıllara kadar okulun bütün üyeleri tarafından paylaşılan bir amaç duygusundan, eleştirel teoriye katkılarından söz etmek mümkündür. Ancak ele alınan konuların önem sıralamasında okul yöneticilerinin tavrına paralel olarak bazı farklılıklar olmuştur.

Cari Grünberg döneminde Enstitü'nün çalışmalarının önemli bir kısmı güçlü bir ampirik: niteliğe s ahipti. Grünberg, Enstitünün açılış konuşmasında (1924) İçendi Marksçılık anlayışını bir toplum bilimi olarak özetleyip 'materyalist tarih anlayışı ne felsefi bit sistemdir ne de felsefesi bir sistem olmayı amaçlamaktadır. .. onun konusu soyutlamalar değil, ama gelişim ve değişim sürrci içerisindeki feriSi somut dünyadır' savını ileri sürdü" (Bottomore, 2013: 13). Enstitü'nün 1920'lerdeki çalışmalarını 1929 yılında bir memorandum kaleme alarak, yeni gelecek yöneticilere yol gösterecek şekilde belirleyen Weil oldu. "Altı temel çalışma alanı saptanmıştı; tarihsel materyalizm ve Marksizmin felsefi temeli; teorik ekonomi politik; planlı bir ekonominin sorunları; proletaryanın konumu; sosyoloji ve son olarak toplumsal öğretilerin ve partilerin tarihi" (Slater, 1998: 21). Frankfurt'a gelmeden önce, "Sosyalizm ve işçi Hareketi Tarihi Arşivi'nin editörlüğü yapan Grünberg'in Enstitü'nün nöneticiliğiniyaptığı dönemde bu büyük derginin önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. "Grünberg, dergisini, toplum bilimlerinde önemli bir boşluğu dolduracak bir araç olarak düşünmüştü: işçi hareketinin ve sosyalizmin tarihi. Dergide beş temel inceleme bölümü oluşturulmuştu: Teorik sorunlar; orijinal ya da henüz açığa çıkarılmamış malzeme; bir önceki yılın olaylarının ve ilgili programların dökümünü yapma; kitap incelemeleri ve son olarak, eksiksiz bir bibliyografya" (Shter, 1998: 26).

Horkheimer'in Carl Grünberg'ten sonra Enstitü müdürü olarak atanmasından itibaren (1930), Enstitü'de ele alınan araştırma ve inceleme konularında önemli değiᵉikiikier yaşandı. Jay'in Horkheimer'ın "Toplum Felsefesinin Bugünkü Durumu ve Bir Toplumsal Araştırma Enstitüsünün Görevi" başlıklı açılış konuşmasına fönderme yaparak isaret ettiği gibi, Enstitü'nün çalışmalaeında öncelikli yeri tarih fe iktisattan ziyade felsefe işgal etmeye başladı (Bottomoreı 20k3: 14). "Konuşma, toplum felsefesinin genel kavranışını, insanların kaderinin yalnızca onların bireyler olarak değil, bir topluluğun üyesi olmaları sıfatıyla da yorumlanışı olarak özetlemişti. ʳöz konusu disiplinin konusu, neredeyse 'bir bütün olarak insanlığın tüm maddi ve manevi kültüeü'nü kapsıyordu"' ^later, 1998: 32). Bu düşüncelerini Hegel'le örneklemeye giren Horkheimer, Hegel'den mülhem şöyle demekteydi:

> "insanın özsel varlığını, ide'nin dünya tarihinde hükmünü sürmekte olduğu güvencesi karşssında bireyin kaderi (ve gerçekte, maddi kültürün temel yapı taşları) 'felsefiönemden yoksun' gözakmektedir. Toplum felsefesi, toplumsal gerçekçiliği analiz edeceğini öne sürerken bütün 'gerçekliği' kendi felsefi bileşeni olarak almaktadır. insanın varsayılan 'tözü' (yani 'özgürlük') ile onun toplumsal gerçekçiliği (yabancılaşma, iş sizlik, zorunlu askerUk) arasındaki göze batan çelişkiler bağlamında, toplumsal varlığın felsefi transfigürasyonu sınıf egemenliğiyle suç ortaklığına girmekte dir"(Slater, 1998:32).

Pozitivizme pek olumlu bakmadığını söyleyebileceğimiz Horkheimer döneminde Enstitü, psikanalize güçlü bir ilgi duymaya başladı. "Horkheimer'in felsefe ve psikolojiye olan ilgisi kesinlikle Grünberg'in çalışmasından ve Marksizm'inden bir ayrımı getirmektedir ancak, Horkheimer kendisinin koyduğu yeni hedeflerin tarihsel materyalizmin kendi acil gereksinimi olduğuna inanmaktadır" (Slater, 1998: 37).

Horkheimer döneminin düşünsel anlamdaki en önemli dönüşümünü "Eleştirel Teori" ye verilen değer belirlemektedir. Onun "Geleneksel ve Eleştirel Kuram" adlı yapıtı okulun bir çeşit tüzüğü veya kurucu metni diye algılanır:

> "Makalede 'geleneksel kuram' modern felsefede pozitivizm/ampirizm olarak ifade edilen modern bilimlerin örtük ya da açık bakış açısı olarak yorumlanır ve Horkheimer esas olarak bu kuram anlayışının 'doğa bilimlerinin rehberliğini izleyen insan ve toplum bilimlerindeki yayılışıyla.. ilgilenir. Toplum düşüncesinin karşıt türü 'eleştirel kuram', nesnel olguların kuramsal sitemlerin yardımlarıyla tamamen dışarıdan bir bakış açısıyla belirlenmesi yöntemini reddeder ve 'olgular, toplumun işleyişinden ortaya çıktıkları için. günümüzde bireyin amaçlılığı, kendiliğindenliği ve ussallığı ile toplumun üzerinde inşa edildiği işleyiş-süreci ilişkileri arasındaki gerilimi gerçekten aşmak ve karşıtlığı ortadan kaldırmak çabasının güdülediği eleştirel düşünceye... bilgine olduğu denli dışsal olmadıklarını'. iddia eder" (Bottomore, 2013: 19).

1933'te Hitler'in iktidara gelişiyle kapatılan ve üyeleri sürgüne tabi tutulan Frankfurt Okulu düşünürlerinin (1950'de birçoğunun yeniden Frankfurt'a dönmesiyle), 1970'e kadarki dönemde eleştirel kuram'ın temel argümanlarını ortaya koyan eserler kaleme aldıklarını görmekteyiz. "Özellikle eleştirel kuram geleneği yaygınlaşmış ve bu düşünce akımı Alman entelektüel yaşamında belirleyici olmaya başlamıştır" (Gülenç, 2015: 34). Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, "Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Teorisi, Marx'ın teorisini yeniden canlandırma amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Marx'ın kuramının nüvesini oluşturan ekonomik altyapıdan ziyade daha çok kültürel üstyapıya yönelmiş ve onu esas almıştır. Eleştirel Teori'nin önde gelen isimleri Horkheimer ve Marcuse, kapitalist toplumlardaki ekonominin neden olduğu çelişkileri sadece ekonomi açısından çözümlememişler, kültür alanları arasındaki ilişkilere ve kültür boyutunun önemine vurgu yapmışlar, bilhassa da kültürel ve psikolojik ilişkileri, ekonominin yarattığı krizler altında bireylerin yaşadığı alanlar olarak ön plana çıkarmışlardır" (Kızılçelik, 2013: 59-60). Bu düşünürlerden Marcuse'nin yeni sol hareketin önemli ve etkileyici bir temsilcisi olarak öne çıkmasına karşılık, Horkheimer'in öğrenci hareketlerine mesafeli duruşundan dolayı protestolara maruz kaldığını görmekteyiz. Ancak O, öğrenci hareketleri hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir: Marx ve Engels'in öğretisi, toplumun dinamiğini anlamak için hala vazgeçilmez olmakla birlikte, ulusların iç gelişmelerini ve dış ilişkilerini açıklayamamaktadır. Bu yaklaşımıyla Horkheimer, diğer üyeler gibi sol hareket içinde, ama onu yeniden yorumlama gereği duyarak felsefe etkinliğini sürdüren bir düşünür olmuştur. Öğrenciler açısından anlaşılma-

sındaki güçlük de bu yeni bakış açısından kaynaklanmaktadır (Eren, 2006: 114). Aynı zamanda Eleştirel Teori'nin temel aönelimini Marksizm üzerine yapılan çalışmalarda göz ardı edilen bir konu olarak teorinin praksis ile olan ilişkisine odaklamış olduğunu belirtmek gerekir (Kızılçalik,2013: 60). EleştirelTeori'yi Marksizm- den pozitivizme, aydınlanmadan rasdonalizma, her türlü toplumsaldan bireyselliğe yönelik çalışma alanlarına uygulanan bir metot olarak da görmek mümkündür.

1970 sonras ı Frankfurt Okulu'nun son dönomi olarak ni2elenir. Ou dönemde etkioi gittikçe azalan (O Icul'un özellikle Adorno ve Horkheimer'in ölümüyle stkisini tam amen yitirdiğini görme kteyiz. Ancak Jürgen Habermas'ın Okul'un eleştirel düşüncelerini Marksçı tarih ve modern kapitalizm kuramının yeniden de-ğerlendirilmesinde özgün bir biçimde kullandığına şahit olmaktayız. Ou yönüyle Habermas'a Frankfurt Okulu'nun veya Eleştirel Teorinin yeniden inşasını gerçek-leştiren en önemli düşünürü olarak bakmak yerinde olacaktır. O, Eleştirel Teori'yi farklı bir modelle ele almaktadır. Rasyonel düşünme yetisine sahip varlıklar olmamız olgusyndan hareketle değil, semboller kullanan, bir dile sahip varlıklar olarak varoluşumunu temele alan Habermas'ın ütopik dünyası hiçbir bireyin konuşma dınına itilmediği, tüm bireylerin gerçek bilgiye erişip kamusal alanda tartışm aya etkin bir şekilde katılabeleceği bir konuşma dünyasıdır. Ou bakımdan "kamusal alan" kavramı Habermas için temel bir kavramdır. Ancak, "Habermas'a göre, özel kişilerin politik ve ekonomik mücadeleleriyle işgal edilen kamusal alan, kitle iletişim araçlarının da etkisiyle salt görünüşte kamusaldır. Devletin, liberal sistem içinde ekonomik faaliyetlerinyönkndirilmesine aracı kılınması; kapitalist sistemde sınırları genişleyenkamusalın, kamusallığını yitirmesi ve ekonomik erki elinde bulunduranların özel çıkarlarının kamusal alanı işgal etmesi; özel alanın kamu hukuku üzerinden devleteliyle kontrol edilmesi; kentleşmeye bağlı olarak değişen aile yapısının ve aile ilişkilerinin özel ve kamusal alan tanımlarını yeniden tartışmaya açması; var olmanın görünür olmakla özdeşleştiği bir toplum düzeninde mahrem olanın alenileşerek kamusal alanı işgrl etmesi; siyasal erkin dene 1:imine aracılı[2] etmesi greekenmedyanın ticari örgütlenmelerin nesnesine dönüşmesi; halk kitlelerinin tüketen kütlelere dönüşmesi gibi nedenlerle, kamusal akıl yürütme rasyona- liteden uzaklaşmış, kamusal alan özeS kişilerin özel çıgarlarını korumak için kendi meşruiyetlerini yarattıkları uzSaşma alanına dönüşmüştür" ((Odalıaş, 2018: 2065). Ricardo Olaug tarafından Habermas'ın Eleştirel Teorisi'nin üç geniş kategoride sınıflandırıldığını görmekteyiz: "1) Ekonomiden sağlık bakımına her şeyin kültürel tleştiriei durumdaki 'yoremlayıcı graç olarak' Eleştirel .Teori, 2) 'Ampirik araştırma programı olarak' E leştirel Teori, 3) Meşruiyet için sınama olarak' Eleştiıe[1] Teori" (Kızılçelik 2015: e78). Ou açıdan bakıldığında "Habermas'a göre, Frankfurt Okulu, ağırlıEı olarak liberalizm sonrasş toplumların bütünleşme biçimleri, eile içinde sosyalleştirme ve ben-gelişimi, kitle iletişim araçları ve kitle kültürü, susturulmuş protestonun sosyal psikolojisi, sanat teorisi, pozitivizm ve bilim eleştirisi üzerine odaklanmıştır (Kızılçelik, 2015: 178).

"Son Tahlilde, Frankfurt Okulu, mevcut her şeyin eleştirisini yapan bir eleştiri geleneğidir. Okul, farklı konuların ve alanların eleştirisine odaklanmıştır. Okul'un Aydınlanma, akıl, bilim, modernlik, pozitivizm, psikanaliz, Marksizm, Nazizim, faşizm, otoriteryanizm, kimlik, liberalizm, aile, sanat, estetik, edebiyat, ahlak, din, kitle kültürü ve burjuva toplumu eleştirisine yoğunlaştığı bir gerçektir" (Kızılçelik, 2015: 179-180). Dolayısıyla her biri müstakil bir çalışma konusu oluşturacağını düşündüğümüz eleştiri alanlarından birkaçını ele almamız, Okul'un düşünsel yapısının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Eleştirel Teori ve Aydınlanma

"Avrupa'da 17. yüzyılın ikinci yarısıyla, 19. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan ve önde gelen birtakım filozofların aklı insan yaşamındaki mutlak yönetici ve yol gösterici yapma ve insan zihniyle bireyin bilincini, bilginin ışığıyla aydınlatma yönündeki çabalarıyla seçkinleşen kültürel dönem, bilimsel keşif ve felsefi eleştiri çağı, felsefi ve toplumsal hareket" (Cevizci, 2013: 165) olarak tanımlanabilecek bir düşünce geleneğidir. Öte yandan 18. yüzyıl dine, özellikle de Hristiyanlığa karşı radikal eleştirilerin yapıldığı, dinsel iktidarın ve her şeyin 'deneyin rehberliğindeki aklın' süzgecinden geçirildiği, var olan politik sistemlerin ve dini yapıların sorgulandığı bir yüzyıldır (Kızılçelik, 2013: 184). "Aydınlanma Kant'ın deyişiyle, 'insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmama durumu ise, insanın kendi anlama yetisini bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. 'Anlama yetisini bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanmak', aklın yol gösterdiği anlama yetisidir. ..'Aklın... tek nesnesi anlama yetisi ve anlama yetisinin amaçlı bir biçimde işe koyulmasıdır" (Adorno ve Horkheimer 2014: 115). Aydınlanma hareketi içinde yer alan düşünürler, düşünce ve ifade özgürlüğü, dinî eleştiri, akıl ve bilimin değerine duyulan inanç, sosyal ilerlemeyle bireyciliğe önem verme başta olmak üzere, bir dizi ilerici fikrin gelişimine katkıda bulunmuşlardır, öyle ki söz konusu temel ve laik fikirlerin modern toplumların ortaya çıkışında büyük bir rolü olmuştur (Cevizci, 2013: 165).

> "En genel hatlarıyla aydınlanmanın dört temel özelliğinden söz etmek mümkündür:
>
> 1) Doğaüstünün doğalla, tanrısal buyruğun doğa yasasıyla, dinin bilimle ve din adamlarının filozoflarla yer değiştirmesi,
> 2) Bir araç olarak deneyin rehberliğindeki aklın sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel sorunların çözümünde yüceltilmesi,
> 3) insan ve toplumların mükemmelleştirilebileceğine ve insan soyunun gelişmesine duyulan inanç,
> 4) insan haklarına dair insancıl istemlerin çoğalması" (Kızılçelik, 2013: 194).

Fakat Aydınlanma düşüncesinin her zam an olumlu bir şekilde değerlendirildiğini söylemek: güçtür. Aydınlanmaya yapıldn en sert eleştirilerden birinin Eleştirel Teoei mensuplarından geldiğini söylemek yerin de olacaktır. Örneğin, akıl namına dine hücum edildiğinibelirten Horkheimer, Adorno ile kaleme aldığı *Aydınlanın anın Dtydlektiği* adlı yapıtta aydınlanma eleştirilini ortaya koymaktadır. Bu yapıt birçoldarına göre Frankfurt Okulu'nun başyapıtı, yine birçoklarına göre Okul'un anti-Marksizminin en açık delili, bazılarına göre de iki yazarın Scho- penhauer tarzı neo-romantik bir kötümserliğe sapışlarının başlangıcıdır (Koçak, 2016: 15).

Horkheimer ve Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiğinde* "Çalışmalarımızda karşılaştığımız çıkmaz (aporie) böylece araştırmaya kalktığımız ilk konu olarak beliriyordu: Aydınlanmanın kendi kendini tahrip edişi (Horkheimer ve Adorno, 1995: 13) diyerek: Aydınlanmanın ciddi bir eleştirisi ni yapmaya yönelmişlerdir. *Aydınlanmanın Diyalektiği,* aydınlanma eleştirisine dayalıdır. Burada yapılan eleştiriler, esasında Eleştirel Teori'nin aydınlanmaya yönelik eleştirileridir. Horkheimer ve Adorno'nun aydınlanma eleştirisi daha çok bilim, teknoloji, Boeoliterlikve araçsal aklın eleştirise noklasındadır. En temel eleştiri alanı, 'araçsal akıla' dairdir" (Kızılçelik, 2013: 200). B uyakla şım ı Kızılçelik, şöyle ifade etmektedir:

> "Eleştirel Te orisyenlerin aydınlanmacı akıl eleştirisi, aydınlanmanın aklı 'araçsal akala' indirgemesi noktasında odaklaşmıştır. Frankfurt Okulunun birinci kuşağının, özellikle de Horkheimer ve Adorno'nun genel yönelimi olan bu tavır, Okul'un ikinci kuşağının en yetkin ismi olan Habermas tarafından daöne çıkarılmıştır. Thomas McCharty'nin vurguladığı gibi, Habermas, Eleştirel Teori'nin felsefi derinliğini/boyutunu reatore etmek için araçsal aklın eleştirisine olanihtiyacı kabul etmiştir.
>
> Eleştirel Teorinin (...) etkin ismi Habermas,Theory and Practice yapıtında, aydınlanmanın akıla bilgi üretimi ve toplumu kontrol/manipüle etme ideolojisi işlevi yüklemesinden kaynaklı olarak araçsal bir forma dönüştüğünü ileri sürmüştür. Habermas'ın 1962'de yayımlanan Kamusallığın Yapısal Dönüşümü metninden bu yana ann ilgisi, 'araçsal aklın' sosyal hayat alanlarına ya da kendi deyişiyle 'kamusal alana' yayılırına dairdir. lu bağlamda öne çıkan temel hususu Eleştirel Teorisyenler 'teknokratik düşünce' ya da 'teknokratik bilinç' olarak adlandırmışlardır (Kızılçelik, 2013: 208-209).

Aydınlenmanın ileri sürdüğü gibi, akıl sadecr ilerleme, özgürleşme değildir. Akıl aynı zamanda iktidar, egemenliktir (Dellaloğlu, 2003: 21). Eleştirel Teori mensuplarınca aydınlanmanın aklı araçsallığa itmesi, onu araçsal akıl konumunda değerlendirmesinin altında yatan düşünce şudur: Aydınlanma totabterdir (Horkheimer ve Adorno, 1995: 22). "Horkheimer ve Adorno'nun görüşüne göre, Aydınlanma, anlam arayışını tamamen terketmek ve dünyaya güç uygulamaya teşebbüs etmek anlamında, bütünüyle totaliter olmak durumundadır. *(...) Aydınlanmanın Diyalektiğinin* yazarlarına göre, Aydınlanmanın özünde politik terör vardır. Aydınlanma, politik teröre karşı kullanılabilecek bir miras bırakmak bir yana, terör ve dehşetin kaynağında

bulunur" (Cevizci, 2002: 8). Ancak Aydınlanma yalnızca herhangi bir sistem kadar totaliterdir (Horkheimer ve Adorno, 1995: 42). Buna rağmen [11] *insanlar otoritelerindeki artışın bedelini egemenlikleri altına aldıkları şeylerden yabancılaşmakla ödüyorlar. Aydınlanmanın şeylere karşı tutumu, diktatörün insanlara karşı tutumu gibidir. O insanları, davranışlarını yönlendirebildiği kadarıyla tanır. Bilim adamı şeyleri üretebildiği sürece tanır. Böylece onların Kendinde'leri Onun için haline gelir. Dönüşüm sırasında şeylerin özü hep aynı şekilde, yani egemenliğin dayanağı olarak meydana çıkar Bu özdeşlik doğanın birliğini, bütünlüğünü oluşturur*" (Horkheimer ve Adorno, 1995: 25). Aklı her şeyin temeline koyan Aydınlanma, zaman içerisinde kendine zarar vermeye başlamış, kutsallarla hesaplaşırken kendi kutsalını yaratmıştır. "Horkheimer'in deyişiyle, 'modern zamanlarda, akıl kendi objektif muhtevasını dağıtma eğilimi göstermiştir.' Böylece akıl, gitgide 'koyu bir karanlığa' itilmeye başlanmıştır" (Kızılçelik, 2013: 205). Eleştirel Teori düşünürlerince Aydınlanmayla akıl bir anlamda kendisini, dolayısıyla özerkliğini yok etmeye girişmiştir. Akıl adına, akıldan hareketle dine ve metafiziğe saldıran, onları oldukça sert şekilde eleştiren aydınlanma dönemi filozofları, neticede aklın tahribatına yol açmışlardır. Bu noktada Horkheimer'in saptaması ilgi çekicidir: Öznel akıl egemen olduğunda kişisel çıkar üstün gelir, nesnel aklın ilkeleri olan, eşitlik, özgürlük, hoşgörü vb. ilkeler entelektüel temel ve haklılığını kaybeder. Öznel mantık aracılığıyla (bilim aracılığıyla) özgürlüğün tutsaklıktan daha iyi olduğu kanıtlanamaz. Felsefi temel kaybolduğunda, bir grup özgürlüğün kendileri için iyi, başkaları için kötü olduğunu, demokrasinin egemen sınıfın çıkarlarını koruduğu ölçüde iyi olduğunu ama diktatörlük bu çıkarları daha iyi koruyorsa, diktatörlüğün daha iyi olduğunu savunabilir ve bunlara akla dayalı bir itiraz yöneltmek mümkün olmaz (Kızılçelik, 2013: 207). Frankfurt Okulu'nun Aydınlanmanın akıl eleştirisinde Horkheimer'in bir başka eseri olan "Akıl tutulması" adlı eserinin de önemli bir yeri olduğu unutulmamalıdır.

Eleştirel Teori ve Pozitivizm

> "Bugün hemen herkes, felsefi düşüncenin gerilemesiyle toplumun hiçbir şey yitirmediğini çünkü onun yerinin çok daha güçlü bir bilgi aracı olan modern bilimsel düşünceyle doldurulduğunu kabul etmektedir. Felsefenin çözmeye çalıştığı sorunların ya anlamsız olduğu ya da modern deneysel yöntemlerle çözülebileceği düşünülmektedir. Nitekim, modern felsefedeki egemen eğilimlerden biri, geleneksel spekülasyon tarafından yarım bırakılmış işleri bilime devretmektedir. Bilimin koşullardan bağımsızlaştırılarak mutlaklaştırılmasına varan bu eğilim, bugün pozitivist olarak nitelendirilen bütün okulların başlıca özelliğidir" (Horkheimer, 2016: 100).

Pozitivizm, bilimin sadece doğrudan gözlemlenebilir varlıkları konu alabileceğini, metafizik ve dini, insanlığın ilerlemesini engelleyen bilim önceai düşünce tarzları olarak görülmesi gerektiğini savunan bir anlayıştır. Auguste Comte tarafından sosyoloji alanına sokulan bu terimle Comte, "... sosyolojinin, tıpkı fizik/ gibi olması garektiğini ölçüm ve nicelemeyi 1n planz çıkardığında, fizil öcüsünde bilimsel alabileceğini, bunu için de insani yönelim ve motifleri bir tarafa bırakarak, yapısal açıklamalara yönelmesi gerektiğini iddia eder" (Cevizci, 2013: 1293). Sosyolojinin bu tür bir yapıya bürünmesinin toplumu denetleme arzusundan kaynaklandığını belirten Frankfurt Okulu düşünürleri, eleştirilerini geniş bir çerçeveye yaymışlardır. Bottomore'a göre eleştirilerinin üç farklı boyutu vardır: "Birinci olarak pozitivizm doğru bir toplum yaşzmı kavramlaştırmasına ya da kavrayışına ulaşmayan ve ulaşamayan yetersiz ve yanıltıcı bir yaklaşımdır; ikinci olarak yalnızca varolan şeyle ilgilenerek mevcut toplum sal düzeni onaylar, herhangi bir kö ktenci değişimi enge ller ve siyasal dinginciliğe yol açar; üçüncü olarak yeni bir tahakküm biçimiyle, yani 'teknokrasi tahakkümüyle çok yakından bağlantılıdır ve aslında onun sürdürülmesinde ya da üretilmesinde büyük bir etkendir" (Bottomore, 2013: 34-35). Öte yandan Frankfurt Okulu'nun kullandığı anlamda 'pozitivist' şunlara inenan dır: (a) doğa bilimlerinin empirist bir betimlemesi uygundur ve (b) [a]üm bilgi özünde doğa bilimleriyle aynı bilgisel yapıya sahip olmalıdır. Doğa bilimlerinde teorilerin 'nesneleştirici' bir [y]apısı varsa, o zaman tümbilginin doğa bilimlerinin yapısına aahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu, tüm bilginin 'nesneleştirici' bilgi olduğunu ileri (ürmektir. Bu açıdan pozitivizm 'dö nüşlülüğün reddi' o larak görülebilir (Geuss, 2002: 11).

Eleştirel Teori, en iyi bir biçimde, Ortodoks Marksizmle olan farklılığına ek olarak, zaman zaman negatif felsefe diye de nitelendirilen pozitivizmin ilkeleriyle olan karşıtlık aracılığıyla ifade edilebilir. Buna göre, pozitivizmin bilginin duyu- deneyinin sonucu olduğunu dile getiren ampirizminin tersine, eleştirel teori belli bir akılcılığın ifadesi olmak durumundadır. Eleştirel teorisyenler, bilgim izin ve ortak insanlığımızın kaynağında, her birimizin rasyonel varlıklar olmamız olgusunun bulunduğunu öne sürerler (Cevizci, 2009: 1205).

Eleştirel Teorileain pozitivizmde somutiaş an felsefî hataya karşı özellikle hasaas oldukları bir gerçektir. Frankfurt Okulu üyelerine göre hatalı epistemo- lojik görüşleri olan insanların doğa bilimlerinde teoriler üretmeleri mümkün olsa da «eleştirel teorileadz bu mümkündeğildir. Doğru epistemolojiye sahip olmak ile başarılı olarak aydınlanma ve özgürleşme üreten teoriler geliştirme ve test etme arasında yakın bir bağlantı vardır. Bu bakımdan pozitivizm doğa bilimlerinin ge- Üşmesine özel bir engel oluşturmasa da insan özgürleşmesinin ana araçlarına, yani eleştirel teorilerz karşı ciddi bir tehdittir. işte bu düşüncelerden hareketli Frankfurt Okulu'nunpozitivizm eleştirisi, temel bir amaç doğrultusunda geçerli bir bilgi kategorisi olarak 'dönüşlü olma'nın geri getirilmesidir (Geuss, 2002: 11).

Bilimsel bilginin tarafsızlığına, bilimsel araştırmanın araştırmacının yargı-

larından ve değerlerinden bağımsızlığına vurgu yapan Pozitivistler, bilgiyi özne- nesne ayrımı çerçevesinde ele alırlar ve dış gerçekliğin insan zihninde yansıması olarak kavrarlar. Bu kavrayış, insanın her türlü etkinliğinden bağımsız bir dış dünyanın varlığını gerekli kılar. Pozitivistler doğal ve toplumsal bu dış dünyanın da uygun metotlarla bilinebileceğini ve bilgi yoluyla ona egemen olunacağını kabul etmektedirler. işte Eleştirel Teori bilgi ile dünya arasında böyle bir denklik ilişkisini kabul etmemekte, bilgiyi özne-nesne ayrımı esasına göre tanımlamayı reddetmektedir. Bu bakımdan Eleştirel Teori taraftarları pozitivizmin bu ve benzeri yönleriyle hemen her zeminde karşıtlık içerisine girmişlerdir (Kızılçelik, 2013: 248).

Öte yandan Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Teori'nin önemli düşünürlerinden Horkheimer daha eski makalelerinde genelde Frankfurt Okulu'nun eğilimlerini ifade eder hale gelen birtakım özel mantıksal pozitivizm eleştirileri dile getirir: Ampirizmin özü, algı aracılıyla doğrulama, 'burjuva düşüncesinin artan yüzeyselliği'ne işaret eden yetersiz bir ilkedir; pozitivizm 'kendilerini sunan sonsuz sayıdaki tek tek olgular'dan neredeyse keyfi biçimde seçilmiş 'tek tek olgular'ın birikimini içerir; pozitivizm olayların yüzeysel görünüşü ile onların çekirdeği ya da 'özü' arasında ayrım yapmaz (Bottomore, 2013: 38). Kısaca o, özellikle toplum bilimleriyle ilişkisi içinde pozitivizmi üç açıdan eleştirir.

1. Pozitivizm etkin insan varlığına, mekanik bir belirlenimcilik şeması içinde, çıplak olgular ve nesneler olarak yaklaşır.
2. Dünyayı yalnızca deneyde dolaysız olarak verilen biçimleriyle algılayarak, öz ve görünüş arasında bir ayrım yapmaz.
3. Olgu ve değer arasında mutlak bir ayrım koyarak bilgiyi insan istemlerinden ayırır (Bozkurt, 1995: 156; Bottomore, 2013: 18).

Yine Horkheimer'e göre, "Pozitivizmin pek fakir bir felsefe olmasının nedeni, hiç de natüralist antropolojinin kuşkulu niteliği değildir; asıl neden, bu akımın kendi üzerinde düşünmeyişi, kendi felsefesinin gerek ahlak gerekse epistemoloji alanlarındaki sonuçlarını kavrayamayışıdır. Pozitivist tezi o her derde deva ilaçlardan biri haline getiren de budur: kahramanca savunulan, ama soyutluk ve ilkelliğinden ötürü geçersiz bir öneri" (Horkheimer, 2016: 120). Öte yandan pozitivist ilkenin hümanist düşüncelere, özgürlük, adalet gibi düşüncelere, diğer felsefelerden daha yakın olduğu iddiası da kabul edilebilir nitelikte değildir. Evet, modern pozitivizmin birçok düşünürünün bu yolda çaba sarf ettiği söylenebilir, ama öyle anlaşılıyor ki, özgürlüğe duydukları sevgi, onun taşıyıcısına, teorik düşünceye karşı düşmanlıklarını artırmaktadır (Horkheimer, 2016: 121).

Eleştirel Teori düşünürlerince ilk dönemde yapılan pozitivizm eleştirisinin Habermas tarafından da benimsendiğini görmekteyiz. "...yeni bir epistemoloji formüle etme ve yeni bir metodoloji geliştirme uğraşısında olan Haberms, Okul'un

ilk kuşak teorisyenlerinin 'pozitivizm eleştirisini' önemsemiştir. Eleştirel Teori'nin yeni

ustası olan Habermas'ın Frankfurt Olculu geleneğinde pozitivizm tartışmalarına' önemli katkıları olmuştur" (Kızılçelik, 2013: 273).

Ele ştirel Teori ve Modernite

Modernitenin temelinde akılcılığın yattığını söylemek mümkündür. Modernlik veya modernite: "Şimdilik zamanın ya da hali hazırda olanın temel özelliklerini, kendine özgülük ya da yeniliğini, onu kendisinden önceki çağ ile karşılaştırmak: suretiyle kavrama fikrini ifade eden, modern toplumların temel ve olmazsa olmaz özelŞiklerini betimleme tavrı; bilimsel ve teknolojik akılcılaşmanın sosyal yaşamın her alanına yaygınlaşma yönelimi için kullanılan terim. Modern dönemin Aydınlanmada yerleşik hale gelen temel karakteristiği" (Cevizci, 2013: 1115) olarak de tanımlanabilir. Eleştirel Teori'nin modernlik ve modzrn toplum eleştirisinde Weber'in sosyal teorisinin katkısı olsukça fazladır. O, modernliğe dair vurgulamalarıyla Eleştirel Teori savunucuları üzeriede derin izler bırakmıştır (Kızılçelik, 2013. 363). Ancak Weber'in rasyonelleşme kategorisinden yola çıkarak gerçekle ştirdiği modernlik çözümlemesi nden beri, bu rasyonelleşmenin irrasyonelliğini teşhis etmek eleştirel kuramın m frks2î ilgi alanı olmuştur (Benhabib, 2015: 84). Bununla birlikte bu te ori yandaşl arının modern dü nyada egemen gelişme olarak rasyonelleşme üzerinde durduklarını söyleyebiliriz. Rasyonelleşme ile Adorno, Horkheimer ve Marcuse şu oculari kastederler: "Fabrika, ordu, bürokrasi, okul ve kültür endüstrisi gibi kurumlar tarafından geliştirilen, daima etkili ve sonuç verici örgütsel teknikler vasıtasıyla toplumsal yaşamın bütün alanlarına yayılan yönetsel ve siyasal tahakküm. Bu, sadece dışsal doğanın tahakkümünü sağlamak rmacıyla bilim ve doğanın kullanılması ile değil, aynı kamanda insanlar arası ilişkilerin denetimive içsel doğanan yönlendirilmesi için dygulamayadökülmesiyle mümkün hale gelir" (Benhabib, 2015: 88). Weber'in, toplumsal rasyonelleşme süreçlerinin özgürlük yitimiyle sonuçlanacağını, buna karşılık Batıkülzürel akılcılığının geri döndürülemez bir anlam yitimine yol açа- tağrnı ortaya koyması, Batı'd aki modernliğin önemi üzerin e son derece ikircikli bir yoruma neden olmuştur (Benhabib, 2015: 84-85). Bu ikircikli yorumdan dolayı olsa gerek, "ilk kuşak eleştirel kuramcıların Weber'in çalışmasını ele alışı temelde şöyledir: Onlar modernliğin dinamiklerine yönelik deşhisine geniş ölçüde ketılmakla birlik°e, Weber'in modernliğe ikircikli ve boynu bükük bağlılığını reddederler. Hefkheimer, Adorno ve Marcuıe özgüllük yitimi ve anlam yitimini sosyal-tarihsel gerçekler olarak kabul eder ve bu nedenle Weber'in böylesi süreçlerle ilgili rasyonellik iddiasını reddederler (Benhabib, 2015: 85-86). Bu açıdan akılcılaşmaya bakan Frankfurt Okulu düşünürleri için, Schroyer'in dediği gibi, temel sorun olarak görülen ekonomik sömürünün yerini akılcılaşma almıştır (Kızılçelik, 2013: 365). Bu konuda Horkheimer şöyle demektedir:

> "Bugün hayatın tümü artan ölçüde rasyonelleştirilmekte ve planlanmaktadır; aynı şekilde, her bireyin hayatı da, geçmişte özel dünyasını oluşturan en gizli dürtüleri de içinde olmak üzere, rasyonelleştirme ve planlamanın gereklerine uymak durumundadır bugün: bireyin varlığını sürdürmesi için sistemin varolma koşullarına uyması gerekmektedir. Toplumdan kaçacak yeri kalmamıştır. Ve nasıl

> rasyonalizasyon süreci artık pazarın isimsiz güçlerinin değil, plan yapan bir azınlığın bilinçli kararının eseriyse, kitlesel özneler de kendilerini öyle bilerek uyarlamak zorundadır: özne, bütün enerjisini, pragmatistlerin deyimiyle, 'şeylerin hareketinin içinde ve o hareketin yönünde' olmaya adamak zorundadır. Geçmişte gerçeklik, özerk birey tarafından geliştirildiği varsayılan ideale karşıt sayılır ve onunla karşılaştırılırdı; gerçekliğe bu ideale uygun bir biçim verilmesi gerekli görülürdü. Bugün ilerici düşünce bu tür ideolojileri zayıflatmakta ve bir yana atmakta, böylece farkında olmadan da gerçekliğin bir ideal durumuna yükseltilmesine yardımcı olmaktadır.
>
> Uyum, düşünülebilecek bütün öznel davranışların ölçütüdür artık. Öznel, biçimselleşmiş aklın zaferi, aynı zamanda, öznenin karşısına mutlak, egemen bir nesnellik olarak çıkan bir gerçekliğin de zaferidir" (Horkheimer,
> 2016: 128-129).

Horkheimer'in, modern toplumda insanın seçme özgürlüğü ile ilgili söyledikleri de ilginçtir. "Horkheimer'e göre, modern toplumda insanın atalarına göre daha geniş seçme özgürlüğü var gibi görünmektedir. Bu, bir bakıma doğrudur. Özellikle üretici güçlerin gelişmesiyle bireyin özgürlüğü artmıştır. Nicelik bakımından modern toplumun bir işçisinin yararlanabileceği ürün çeşidi modern öncesi dönemlerin bir soylusununkinden çok daha geniştir. Bu tarihsel gelişme önemsenmelidir. Ancak montaj hattı tekniğinin fanatik yandaşlarının yaptığı gibi, tercihlerdeki bu artışı, bir özgürlük artışı olarak ele almadan önce, bu artışın ayrılmaz bir boyutu olan bir basıncı ve yeni tercih şekliyle birlikte giden nitelik değişmesini de dikkate almak gerekir (Kızılçelik, 2013: 366-367). "Teknoloji, jestlerle birlikte insanların da dakik- leşmesine, kesinleşmesine ve hunharlaşmasına yol açıyor, insan hareketlerini her türlü duraksamadan, düşüncelilikten ve edepten arındırıyor. Onları nesnelerin amansız ve denebilirse tarih dışı taleplerine bağımlı kılıyor" (Adorno, 2014: 43). Bu durumda, eğer toplumsal rasyonelleşme özgürlüğü uygulama ihtimalini ortadan kaldırıyorsa ve kültürel rasyonelleşme özgürlük arzusunu yok ediyorsa, o zaman modernlerin kaderinin kıyametimsi bir ters dönüşü ve tarihin sürekliliğindeki bir kırılmadan başka hiçbir şey özgürleştirici dinamiği harekete geçiremez. Eleştirel kuram kıyametin habercisi olur (Benhabib, 2015: 93). Nitekim Eleştirel Teori modern toplum düzeninin görünüşteki akılcılığına karşın, modern dünyayı akıldışılıkla dolu olarak görmüştür. Bu durum "akılcılığın/akılcılaşmanın akıldışılığı" olarak etiketlenebilir. Yani modern "rasyonel toplumun hiç eksilmemiş irrasyonalitesi" söz konusudur (Kızıl-

çelik, 2013: 369). Bu durumda da en modern toplumlarda bile, hiç eksilmemiş akıldışılıkların mevcut olduğundan, insanın da araçsal akılcılığının akıldışılı- ğından bahsetmek: mümkündür.

Ele ştirel Teori ve Marksizm

Hemen her sahada eleştirel yaklaşımı görmek ve göstermeye çalışmak Eleştirel Teori mensuplarınca gözden uzak: tutulmamıştır. Çıkışında Marks*st bir kuramla yola çıkzn Frankfurt Okulu, özellikle 1930'lardan itibaren Marksist köklerinden yavaş yavaş kopmaya başlamıştır. Bu kopuşta Horkheimer'in büyük etkisi oŞmuştur. Horkheimer ile birlikte iaçi hareketleri ve kapitalizmin tarihsel olarak değişen koşullar ışığında Marksist teorinin yeniden değerlendirilmesi ön plana çıkmış (Kızılçelik, 2013: 466) ve bu düşünürlerinin, Marksizmi yeniden yorumlamaya tabi tutmaları söz konusu olmuştur. Yani bir Marksizm eleştirisi de Eleştirel Teori ya da Frankfurt Okulu'nun eleştiri alanı dışında kalmamıştır.

"Marksizm Frankfurt Okulu'nun sorunsalına dışsal bir doktrin olarak müdahale etmez: Eleştirel Teori'nin teorik meşruiyetinin önemli referansıdır. Bu demektir İd, hem Eleştiri tarihe geçmeyi başarmak için mecburen tarihsel materyalizmle buluşur (...), hem de Marksizm eleştiriyi devre dışı bırakan bir 'sistem' değildir, yalnızca eleştirel bir kılavuz araçtır. Frankfurt Okulu, bu ihtiyat payıyla Marksizme gönderme yapabilir." (Assoun, 2014: 81). Kuruluşunda (özellikle Carl Grünberg dönminde) Marksist bir yapı olarak gördüğümüz Frankfurt Okuhı'nun zamanla Ortodoks marksizme yönelttiği eleştiriler nedeniyle bu akımdan ayrılma gösterdiğini veya kendine has bir Marksizm anlayışı piştirdiğini görmekteyiz. "Politik yaklaşımları bakımından Perry Anderson'ın Batı Marksizmi olarak da adlandırdığı Frankfurt Okulu, proletaryanın iktidar dünü nü kaybettiğine işaret eder. Bu politik yaklaşımla da toplumun değişmesinin asıl kaynağı ve devrimin öncü gücü olarak proletaryayı gören Marksizmden ayrılır. Bu yaklaşım hem toplumsal devrimler hem de toplumsal değişimlerdeki temel ayrımlar konusunda Marksizmden farklılaşmanın bir ifadesidir; Frankfurt Okulu üyeleri, sınıfsal (işçi sınıfı temelli) bir devrim düşüncesini geride bırakır ve yeni türden bir yaklaşım ortrya koyarak, köktenci olmayan ve pratikten yoksun, bir eleştiri kuşamını geliştirmiş olurlar" (Veysal, 2017: 558). Aslında Eleştirel Teori yanlılarınıo Marksizm eleştirisi, bütünüyle Marksizmden bir kopuşu göster- memaktedir. Onların yapmak istedikleri, Ortodoks Marksizmde hatalı ve eksik gördükleri, bugünü anlama ve açıklamada yetersiz buldukları analizleri gözden geçirmek, bir anlamda Batı Marksizmi denilebilecek bir anlayışı temellendirme- ye çalışmaktır. Bu noktada Batı Marksizmi'nin kurucu düşünürleri olarak karşımıza Korsch, Lukacs ve Gramsci çıkmaktadır. Bu düşünürler, "ortodoks Mark- sizmin iki boyutta deterministik olduğunu öne sürmüşlerdir. Ortodoks marksiz- min temel anlayışlarından biri, üst yapıyı belirleyenin alt yapı yani ekonomik temel olduğu; bir diğeri ise, sosyal hayatın bütün yönlerini belirleyen ve kökleri ekonomide olan tarihin yasalarını esas almasıdır. Son tahlilde dogmatizme sürüklenen bilimselci bir eğilim gösteren Ortodoks Marksizm, Marx'ı bir "mesih" gören anlayışa sürüklenmiştir. Korsch, Lukacs ve Gramsci'nin bu yaklaşımın aksine, Marksizmi eylem, kültür ve öznelliğin önemini vurgulayan bir "praksis felsefesi" olarak görmeleri söz konusudur (Kızılçelik, 2013: 475-476). Bu düşünürlerin Ortodoks Marksizme yönelik eleştirilerini Eleştirel Teori'nin Marksizm eleştirisi olarak değerlendirmek mümkündür. Söz konusu dogmatik yaklaşımı reddeden, "Eleştirel Kuram ya da Marksizm geleneğinde kendilerini görenler,

Eleştirel Kuramı eleştirel bir Marksizm olarak alımladılar. Böylesi yaklaşımlara örnek olarak, kendisi de Eleştirel Kuramın kurucularından biri olarak görülen Leo Löwenthal'ın bir tümcesini aktarmak istiyorum: 'Eleştirel Kuramın, değişen tarihsel koşullardan dolayı Marx'ın kategorilerini ve çözümlemelerini artık mekanik bir biçimde sahiplenmeyen, Marksizmin gelişmiş bir biçimi olduğunu da söyleyebilirim" (Açıkgöz, 2014/2: 55). Ortodoks Marksizme yönelik eleştirilere bir diğer örnek olarak Korsch'dan bahsedebiliriz:

> "Bu düşünürlerden "bilhassa Korsch, 'doktriner Marksizm'in sistematik, eleştirel bir analizine girişmiştir'. Korsch'un Ortodoks Markxistlerin argümanlarının karşısına koyduğu başlıca itirazlar şöyle sıralanabilir:
>
> 1) Etkilediği toplumlardaki azgelişmiş sosyo-ekonomik ve siyasal koşullara bağlı olması,
> 2) Burjuva devrimlerinin siyasal biçimlerine tutunup kalması,
> 3) İngiltere toplumundaki var olan sosyal ilişkileri gelecekteki gelişmelerin modeliymiş gibi sosyalist topluma geçiş sürecinde nesnel bir önkoşul olarak tartışmasız benimsemesi,
> 4) Hedeflediği sosyalist toplum yapılanmasında devletin rolüne ve işlevine çok önem vermesi,
> 5) Kapitalist üretim tarzındaki gelişmeyi işçi sınıfının sosyal devrimiyle özdeşleştirerek mistikleştirmesi,
> 6) Proletaryanın özgürlük ve hak özgürlüğünü belirsiz bir geleceğe erteleyerek sosyalizmi iki aşamaya bölmesi" (Kızılçelik, 2013: 474-475).

Görüldüğü üzere Eleştirel Teori'nin Marksizm eleştirisi bu teoriye taraftar olan hemen her düşünürde farklı şekillerde kendini göstermektedir. Bu teori mensupları ne Marksizm'i reddetmek ne de revizyonist bir anlayışı benimsemek durumunda değillerdir. Dogmatik bir Marksizm anlayışına da sahip gözükmemektedirler. Batı Marksizm'inin kurucuları olarak çalışmalarını yürütmektedirler.

Sonuç

Kuruluş aşamasında Marksist bir yapı gösteren, daha sonraları Eleştirel Teori olarak yoluna devam eden Frankfurt Okulu düşünürlerini hemen her alanda eleştiriye başvuran bir grup entelektüel olarak görürüz. 'Eleştiri' denilince hemen akla gelenin Eleştirel Teori olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Onun, döneminde Avrupa bilim ve kültür dünyasının parçaları olarak sayabileceğimiz Aydınlanmaya. Pozitivizme, Moderniteye vb. yönelttiği eleştirilerin sosyal bilimler' dünyaeında yeni bis dönemin doğuşun kapı araladığını söyleyebiliriz.

Eleştirel Teori yanlılarının ilk eleştiri alanı olarak Aydınlanmayı ele aldıklarını görmekteyiz. Onlara göre Aydınlanma genel kabulün ailesine sorunlu bir alandır. Aldı yüceltmeyle yola çıktığı söylenen aydınlanmanın, onu 'araçsal akıl' konumuna indirgediğini görmekteyiz. Bireyin özgürlüğünü ve özerkliğini yok eden Aydınlanma totaliter bir yapı arz etmektedir. Bu yönüyle de yıkmak istediği putların yerine kendisini putlaştırarak koymuştur. Öyle bir noktaya varmışıır ki, hesapladığı her şeyin yerine kendini konumlandırmıştır. Aklı her şeyin temeline Boyan Aydınlanma, zaman içinde kendine zarar verm eye başlamış, kulsallarla hesaplaşırken kendi kutsallım yaratmıştır. Bu dönemde akrl bia anlamda özerkliğini, dolayısıyla kendisini yok etmeye girişmiştir denilebilir. Horkheimer ve Adorno, *Aydınkanmanın Diyalektiğinde* 'çalışmalarımızda karşılaştığımız çıkmaz araştırmaya kalktığımız ilk konu olarak beliriyordu: Aydınlanmanın kendi kendini tahrip edişi' diyerek Aydınlanmanın ciddi bir eleştirisine yönelmişlerdir.

Eleştirel Teori mensuplarının sorguladığı konular arasında Pozitivizm önemli bir yer tutar. Bilimsel bilginin tarafsızlığına, bilimsel araştırmanın araştırmacının yargılarından ve değerlerinden bağımsızlığına vurgu yapan, bu manada olgu ve değer arasında mutlak bir ayrıma giden, olguyu değerden ayrıştıran ve onu insanın istemlerinden eıyırarak: bilgiyi özne-nesne ayrımı çerçevesinde elr alan pozitivi-Stlerıı.[1] bir' bilgi teorisinin de sonunu hazırladığını söylrmek mümkündür. Pozitivistler doğnl ire toplumsal bir dış dünyanın da uygun bilimsel metotlarla bili- oebileceğini ve bilgi yoluyla ona egemen olunacağını iddia ve kabul etmektedirler. işte Eleştiröl Teori bilgi ile dünya arasında böyle bir denklik ilişkisini kabul etmemekte, bilgiyi özne-nesne ayrımı esasına göre tanımlamayı reddetmektedirler.

Eleştirel Kuramcılar, temelinde raıyonelleşmenin yattığıBabul edilen Mo-BarniSe ile hesaplaşmalarını bu rasyonelleşme üzerinden yürütürler. üVeber'in rasyo-nelleşme kategorisinden yola çıkarak gerçekleştirdiği modernlik çözümlemesinden beri, bu rasyonelleşmenin irrasyonelliğini teşhis etmek eleştirel kuramın merkezî ilgi alanı olmu^ur. Modern toplumlarınyapısal anaılizini yzpan Eleştirel Teori, onu tekelci, merke zci, otoriter ve totaliter olarak tanımlamıştır. Aydınlanma kaynaklı rasyonel yaklaşım modern toplumun temel yapısını oluştursa da bu, Eleştirel Teo-

risyenlerce kabul edilebilir bir şey değildir. Çünkü onlara göre toplumsal yapı akıl dışılıklarla, doludur. Bu bakımdan modern toplum akıl dışı unsurların hâkim rol oynadığı bir toplumdur. Böyle bir toplum yapısının ortaya çıkışında önemli bir rol oynayan sanayileşme ve teknolojik gelişmenin bireyi toplum içinde pasifleştirmesi kaçınılmazdır. Bunun da bizi götüreceği yer, modernitenin totaliterliğidir.

Eleştirel Teori'nin bir diğer problem alanı Marksizm değerlendirmesidir. Eleştirel Teori mensuplarının Marksizme bakışlarında yer yer farklılıklar görünse de temelde yatan eleştirel düşünce' Ortadoks Marksizme' yöneliktir. Bu bakımdan bu düşünürleri birer revizyonist veya anti-marksist gibi görmemelidir. Onların yapmak istedikleri, Ortodoks Marksizmde hatalı ve eksik gördükleri, bugünü anlama ve açıklamada yetersiz buldukları analizleri gözden geçirmek, bir anlamda Batı Marksizmi denilebilecek bir anlayışı temellendirmeye çalışmaktır. Bu noktada Batı Marksizmi'nin kurcu düşünürleri, "Ortodoks Marksizmin iki boyutta determinis- tik olduğunu öne sürmüşlerdir. Ortodoks Marksizmin temel anlayışlarından biri, üst yapıyı belirleyenin alt yapı yani ekonomik temel olduğu; bir diğeri ise, sosyal hayatın bütün yönlerini belirleyen ve kökleri ekonomide olan tarihin yasalarını esas almasıdır. Son tahlilde dogmatizme sürüklenen bilimselci bir eğilim gösteren Ortodoks Marksizm, Marx'ı bir "mesih" gören anlayışa sürüklenmiştir. Bu anlayışın Eleştirel Teori yandaşları tarafından kabul edilmesi mümkün değildir. Öte yandan Marx'ın yaşadığı dönem itibariyle yapmış olduğu tahlillerin gözden geçirilmesi de gerekli görülmüştür. Nitekim bugün itibariyle ne işçi sınıfı ne de burjuva sınıfı Marksizmin tanımlarına uygun değildir. Bütün üst-yapı kurumlarının da alt yapı yani ekonomik temelde değerlendirilmesi tartışılmalıdır. Proletaryanın devrimci işlevi de gözden geçirilmelidir. Kısaca proletaryanın özgürlük ve hak özgürlüğü anlayışlarının ötelenerek sosyalist bir toplum yapısının oluşturulması Eleştirel Ku- ramcılarca mümkün gözükmemektedir.

Genel olarak tarihsel ve düşünsel serüveninden bahisle, belli alanlardaki eleştirel yaklaşımlarını ele aldığımız Eleştirel Teorinin ne olup olmadığıyla ilgili son değerlendirmeyi 'Geleneksel Kuram ve Eleştirel Kuram' adlı makalenin yazarı Horkheimer'e bırakmak istiyorum:

> "Bir bütün olarak Eleştirel Kuram için genel kıstaslar yoktur, çünkü bu kıstaslar her zaman olayların yinelenmesine ve böylelikle kendi kendini yeniden üreten bir bütünselliğe dayanırlar. Onayına güvenilebilecek bir toplumsal sınıf da yoktur. Her tabakanın bilinci, konumu gereği her ne kadar hakikat için belirlenmiş olsa da, mevcut koşullarda ideolojik olarak daraltılmış ve yozlaştırılmış olabilir. Eleştirel Kuram, tek tek adımlarının tüm kavrayışlılığına ve unsurlarının en ileri geleneksel kurumlarla örtüş- mesine karşın, toplumsal adaletsizliğin ortadan kaldırılmasına yönelik, kendisine bağlanmış ilgi dışında özel bir mercie sahip değildir. Bu negatif

formüllendirme, soyut bir anlatım haline sokulduğunda, idealistakıl kavramının materyalist içeriğini oluşturur. Bugünkü gibi tarihsel birdöne inde hakiki kuram, eleştirel olmaktan çok olumlayıcı değildir; ona uygun eylem de 'üretken' olamaz. Günümüzde, insanlığın geleceği, geleneksel kuramların ve genel olarak yok olmakta olan bu kültürün unsurlarını içinde barındıran eleştiren davranışın varlığına bağlıdır. Hayal ürünü bir bağımsızlıkta, hizmet ettiği ve ait olduğu bir pratiğin biçimlendirilmesine salt kendi ötesinde bir şey gözüyle bakan düşüncenin ve eylemin ayrılmasıyla yetinen bsr bilim, İnsanlıktan zaten vazgeçmiştir. Neyi yapması, neye hizmet etmesi gerektiğini kendisinin belirlemesi, üstelik tek tek parçalarında değil bütününde, düşünsel etkinliğin ayırt edici özelliğidir. Kendine özgü yapısı, bu yüzden onu tarihsel değişikliğe, insanlar arasında ad il bir durumun oluşturulmasına yönlendirir. Günümüzde 'toplumsal tin' ve 'halk topluluğu' haykırışlarıyla, birey ve toplum arasındaki karşıtlık her geçen gün daha da derinleşmektedir. Bilimin kendi kendini belirlemesi gitgide daha da soyutlaşmaktadır. Düşüncenin konformizmi, onun sabit bir meslek olduğunda diretme, toplumsalbütünün içinde kendi içine kapanma bir alandır, düşüncenin asıl özünü feda etmektedir (Horkheimer 2012:387-80).

Kaynakça

Açıkgöç, Muharrem (2014/2). Horkheimer ve Marksizm: eleştirel kuramın başlangıcındaki bir ilişki üzerine, *Felsefe Logos eleştirel teori* (Iç.), s. 55-66, İstanbul: Fesatoder Yayınları

Adorno, Theodor ve Max Horkheimer (2014).*Aydınlanmanın Diyalektiği,* Çev. Nihat Ünler ve Elif Oztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Adorno, Theodor W. (2014). *Mlnima Moraln,* Çeviren: Orhan Koçak ve /Ahmet Doğukan, İstanbul: Metis Yayınları.

Assoun, Paul-Laurent (2014). *Frankfurt Okulu,* Çeviren: Işık Ergüden, Ankara: Dost Kitabevi.

Venhabib, Seyla (2015). Modernlik ve Eleştirel Kuramın Çıkmazları, *Frankfurt Okulu* (Iç.), Çeviren: SalihAkkanat, Editör: H. Emre Bağce, s. 84-111, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Bottomore, Tom (2013). *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi,* Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul: SayYayınları.

Bozkurt, Nejat *(1995). 20. Yüzyıl*DüşünceAkımlart, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Cevizci, /Ahmet (2002). *Aydınlanma Felsefesi,* Bursa: Ezgi Kitabevi.

Cevizci, Ahmet (2009. *Felsefe Tarihi,* IsSanbul: Say Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2013). *Paradigma Felsefe Sözlüğü,* İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Dellaloğlu, F. Besim (2003). Bir Giriş: Adorno Yüz Yaşında, *Cogito: Adorno: Kitle, Melankoli, Fehefe* (İç), u. 13ı36, İstanbul: Yapı üredi Yayınları.

Eren, Işıl (2006)). *20. Yüzyılda Felsefe: Kar.ı Çıkışlar ve Yeni Arayışlar.* Bursa: Asa Kitabevi.

Geuss, Raymon d (2002). *Eleştirel Teori Habermas ve Frankfurt Okulu,* Çeviren: Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gülenç, Kurtul (2015). *Frankfurt Okulu Eleştiri Toplum ve Bilim,* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Habermas, Jürgen (1997). *Bilgi ve İnsansal ilgiler,* Çeviren: Celal A. Kanat, İstanbul: Küyerel Yayınları.

Horkheimer, Max (2012). *Geleneksel ve Eleştirel Kuram,* Çeviren:Mustafa Tüzel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Horkheimer, Max (2016/ *Akıl Tutulması,* Çeviren: Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.

Horkheimer, Max ve Theodor W. Adorno (1995). *Aydınlanmanın Diyalektiği Felsefî Fragmanlar* I, Çeviren: Oğuz Ozügül, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Kızılçelik, Sezgin (2013). *Frankfurt Okulu,* Ankara: Anı Yayıncılık.

Koçak, Orhan (2016). Önsöz, *Max Horkheimer Akıl Tutulması* (İç.), İstanbul: Metis Yayınları.

Odabaş, Uğur Köksal (2018). Tarihsel Süreçte Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü ve Habermas, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İç), s.2051-2066, Erzurum.

Slater, Phil (1998/ *Frankfurt Okulu Kökeni ve Önemi,* Çeviren: Ahmet Özden, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Therborn, Göran (2015). Frankfurt Okulu, *Frankfurt Okulu* (iç.), Çeviren: H. Emre Bağce, Editör: H. Emre Bağce, s.19-54, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Veysal, Çetin (2017). Frankfurt Okulu, *Siyaset Felsefesi Tarihi* (İç.), Editör: Ahu Tunçel- Kurtul Gülenç, s. 557-595, Ankara: Doğu Batı Yayınları.